IQRO JURNALI , IQRO JOURNAL, ИКРО ЖУРНАЛИ
ISSN:2181-4341| wordlyknowledge.uz/index.php/iqro
Volume 24. Issue 02. Noyabr ,2026

SUN'IY INTELLEKT YORDAMIDA INGLIZ TILIDAN O'ZBEK TILIGA TARJIMADA MILLIY-MADANIY MA'NOLARNI SAQLASH MUAMMOLARI

Saitova Jasmina Akramjon qizi
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti,
Tarjima nazariyasi va amaliyoti yo'nalishi
https://doi.org/10.5281/zenodo.24208382

Annotatsiya

Mazkur maqolada sun'iy intellekt vositalari yordamida ingliz tilidan o'zbek tiliga tarjima qilish jarayonida milliy-madaniy ma'nolarni saqlash bilan bog'liq muammolar nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Xususan, realiyalar, idiomatik birikmalar, urf-odat va an'analarga oid tushunchalar hamda milliy dunyoqarashni ifodalovchi leksik birliklarning tarjimasida yuzaga keladigan semantik va pragmatik tafovutlarga alohida e'tibor qaratiladi. Maqolada tarjima ekvivalentligi, madaniy moslashtirish va tarjimonning lingvomadaniy vositachilik vazifasi ilmiy manbalar asosida yoritiladi. Shuningdek, sun'iy intellekt tarjimasini baholashda mazmuniy aniqlik, pragmatik muvofiqlik, madaniy mazmunning saqlanishi va til me'yorlariga rioya etish mezonlari taklif qilinadi. Tadqiqot nazariy-tahliliy xususiyatga ega bo'lib, unda mavjud ilmiy adabiyotlar va namunaviy tarjima misollari asosida chuqur ilmiy tahlil amalga oshiriladi.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, mashina tarjimasi, ingliz tili, o'zbek tili, milliy-madaniy birliklar, realiyalar, tarjima ekvivalentligi, lingvomadaniy yondashuv, pragmatik ma'no.

Abstract

This article provides a theoretical and practical analysis of the challenges involved in preserving national and cultural meanings when translating from English into Uzbek with the assistance of artificial intelligence. Particular attention is paid to culture-specific terms, realia, idiomatic expressions, and lexical units associated with customs, traditions, and national worldviews. The article examines translation equivalence, cultural adaptation, and the role of the human translator as a linguistic and cultural mediator. Based on relevant scholarly literature, it proposes four criteria for evaluating AI-assisted translation: semantic accuracy, pragmatic appropriateness, preservation of cultural meaning, and compliance with target-language norms. The study is theoretical and analytical in nature, drawing on existing academic research and illustrative translation examples.

Keywords: artificial intelligence, machine translation, English, Uzbek, culture-specific items, realia, translation equivalence, linguocultural approach, pragmatic meaning.

Аннотация

В данной статье в теоретическом и практическом аспектах анализируются проблемы сохранения национально-культурных смыслов при переходе с английского языка на узбекский с использованием инструментов искусственного интеллекта. Особое внимание уделяется реалиям, идиоматическим выражениям, понятиям, связанным с обычаями и

традициями, а также лексическим единицам, отражающим национальное мировоззрение. В статье рассматриваются эквивалентность перевода, культурная адаптация и роль переводчика как лингвокультурного посредника. На основе актуальной научной литературы предлагаются четыре критерия оценки машинного перевода: семантическая точность, прагматическая уместность, сохранение культурного содержания и соответствие нормам языка перевода.

Ключевые слова: искусственный интеллект, машиннный перевод, английский язык, узбекский язык, национально-культурные единицы, реалии, эквивалентность перевода, лингвокультурный подход, прагматическое значение.

1. Kirish

Globallashuv va raqamli transformatsiya davrida turli tillar va madaniyatlar o‘rtasidagi axborot almashinuvi misli ko‘rilmagan darajada jadallashdi. Ushbu jarayonda tarjima xalqaro muloqot, fan, ta’lim, adabiyot va madaniy hamkorlikning eng muhim ko‘prigi sifatida namoyon bo‘ladi. Axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi tarjima sohasiga ham ulkan o‘zgarishlarni olib kirdi. Xususan, sun’iy intellektga (SI) asoslangan neyron tarjima vositalari (Neural Machine Translation — NMT) matnlarni qisqa vaqt ichida boshqa tilga o‘girish, ulkan hajmdagi ma’lumotlarni qayta ishlash hamda tarjimonlarning kundalik mashaqqatli mehnatini sezilarli darajada yengillashtirish imkonini bermoqda.

Shunga qaramay, zamonaviy tarjimizshunoslik fanida e’tirof etilganidek, tarjima jarayoni faqatgina so‘zma-so‘z almashtirish yoki quruq grammatik shakllarni ko‘chirishdan iborat emas. Har bir til muayyan xalqning ko‘p asrlik tarixi, madaniyati, qadriyatlari, urf-odatlari, turmush tarzi va o‘ziga xos dunyoqarashi bilan chambarchas bog‘liqdir. Shu sababli, bir tilda muayyan madaniy mazmunni ifoda etuvchi leksik birlik boshqa tilda aynan o‘shanday shakliy va semantik ekvivalentga ega bo‘lmasligi tabiiy holat. Bunday muammolar, ayniqsa, realiyalar, frazeologik birikmalar, idiomalar va milliy-madaniy tushunchalarni avtomatik tarzda o‘girishda keskin namoyon bo‘ladi.

Sun’iy intellekt tizimlari yaratayotgan tarjimalar ko‘pincha grammatik jihatdan mukammal va silliq ko‘rinsa-da, bu asl matndagi chuqur madaniy qatlam va konnotativ ma’nolarning to‘liq saqlanganini kafolatlamaydi. Lug‘aviy ma’no yetkazilgan taqdirda ham, uning ortidagi tarixiy, ijtimoiy yoki hissiy bo‘yoqdorlik yo‘qolishi kuzatiladi. Ushbu holat ingliz tilidan o‘zbek tiliga tarjima qilish jarayonida sun’iy intellekt imkoniyatlarini tanqidiy baholash va milliy-madaniy ma’nolarni saqlash usullarini ishlab chiqishni o‘ta dolzarb ilmiy vazifaga aylantiradi.

Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi sun’iy intellekt vositalari yordamida bajariladigan tarjimalarda milliy-madaniy birliklarni ifodalash bilan bog‘liq nazariy va amaliy muammolarni chuqur o‘rganish, ularning sabablarini ochib berish hamda tarjima sifatini baholash uchun ilmiy asoslangan mezonlarni ishlab chiqishdan iborat.

2. Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu ilmiy maqola zamonaviy tarjimashunoslik va lingvomadaniyatshunoslik talablariga muvofiq nazariy-tahliliy metodologiya asosida tayyorlandi. Tadqiqot jarayonida ilmiy bilishning qiyosiy-semantik, qiyosiy-chog‘ishtiruvchi, tavsifiy, kontekstual tahlil va nazariy umumlashtirish usullaridan keng foydalanildi.

Tadqiqotning nazariy-metodologik poydevorini jahon tarjimashunosligi fanning mumtoz vakillari — Yevgeniy Nida (E. Nida) tomonidan ilgari surilgan dinamik ekvivalentlik nazariyasi, Piter Nyumarkning (P. Newmark) madaniy tarjima prinsiplari hamda Mona Beykerning (M. Baker) matn va pragmatik darajadagi ekvivalentlik qarashlari tashkil etadi. Shuningdek, so‘nggi yillarda kam resursli tillar (jumladan, o‘zbek tili) uchun mashina tarjimasini takomillashtirish va post-tahrir (Machine Translation Post-Editing) jarayonlarini o‘rganishga bag‘ishlangan zamonaviy ilmiy ishlar ham tahlil ko‘lamini kengaytirdi (Rakhimova et al., 2024; Zokirova, 2024).

Maqolada keltirilgan lingvistik tahlillar va tarjima misollari nazariy qoidalarni isbotlashga xizmat qiluvchi tipik namunalardir. Tadqiqot muallif tomonidan mavjud ilmiy adabiyotlar va nazariy manbalar tahlili asosida mustaqil ravishda umumlashtirildi.

3. Milliy-madaniy birliklar va tarjima ekvivalentligining nazariy asoslari

Milliy-madaniy birliklar muayyan millatning asrlar davomida shakllangan turmush tarzi, moddiy va ma’naviy madaniyati, tarixiy tajribasi hamda mentalitetini aks ettiruvchi betakror til qatlamidir. Bunday birliklar qatoriga o‘lka uchun xos realiyalar, milliy taomlar, kiyim-kechaklar, an’anaviy marosimlar, tarixiy nomlar va frazeologik birikmalar kiradi. Ularni boshqa tilga o‘girishda oddiy lug‘aviy moslik yetarli bo‘lmaydi.

Taniqli tarjimashunos Piter Nyumark (1988) madaniy xarakterdagi so‘zlarni tarjima qilishda ularning jamiyat hayotidagi o‘rnini chuqur tahlil qilish zarurligini ta’kidlaydi. Uning fikricha, madaniy birliklar faqatgina predmetni nomlab qolmay, balki o‘sha tilda so‘zlashuvchi xalqning dunyoqarashi bilan bog‘liq bo‘lgan kuchli konnotativ ma’nolarni ham o‘z ichiga oladi.

Masalan, ingliz tilidagi Thanksgiving (Shukronalik kuni) tushunchasini olaylik. Uni o‘zbek tiliga shunchaki “shukronalik” yoki “minnatdorchilik” deb tarjima qilish so‘zning lug‘aviy qobig‘ini berishi mumkin, biroq bu so‘z ortida AQSh va Kanadaning tarixiy ildizlari, oilaviy an’analari va o‘ziga xos madaniy konteksti yotadi. Shuning uchun tarjimada “Shukronalik bayrami” tarzida qo‘llash yoki zarur o‘rinlarda qisqacha izoh berish maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Yana bir yorqin misol — ingliz ta’lim tizimidagi prom so‘zi. Bu so‘z AQSh va Britaniya maktablarida o‘quv yilining oxirida uyushtiriladigan tantanali bitiruv raqs kechasini anglatadi. Uni shunchaki “kecha” yoki “bayram” deb tarjima qilish mazkur yoshlar madaniyatining o‘ziga xos muhitini to‘liq ochib berolmaydi. Shuning uchun “maktab bitiruvchilari uchun an’anaviy tantanali raqs kechasi” kabi tavsifiy tarjima usuli qo‘llanilgandagina haqiqiy ekvivalentlikka erishiladi.

Yevgeniy Nida (1964) ta’riflagan dinamik ekvivalentlik tamoyiliga ko‘ra, tarjima matni o‘quvchiga xuddi asl matn o‘quvchisida uyg‘ongandek ta’sir ko‘rsatishi shart. Demak, tarjimon yoki sun’iy intellekt tizimi faqat shaklni emas, balki matnning kommunikativ va pragmatik vazifasini ham birdek saqlab qolishi lozim.

4. Sun’iy intellekt tarjimasining imkoniyatlari va texnologik cheklovlari

Bugungi kunda sun’iy intellektga asoslangan neyron tarjima tizimlari (ChatGPT, DeepL, Google Translate va boshqalar) ulkan hajhdagi matnlarni bir necha soniya ichida qayta ishlash, sintaktik tuzilmalarni to‘g‘ri shakllantirish va grammatik jihatdan ravon jumla hosil qilish borasida katta muvaffaqiyatlarga erishdi. Texnologiya millionlab parallel korpuslar asosida so‘zlar va iboralarning statistik hamda kontekstual bog‘liqligini tezkor aniqlaydi.

Biroq, D. Rakhimova, A. Karibayeva va A. Turarbek (2024) o‘zlarining ilmiy tadqiqotlarida haqli ravishda ta’kidlaganidek, o‘zbek tili kabi resurslari nisbatan cheklangan tillarda mashina tarjimasining sifati har doim ham mukammal darajada bo‘lmaydi. Avtomatik tarjima ko‘p hollarda tayyor matnni mexanik ravishda shakllantiradi, biroq milliy-madaniy xususiyatlarni, yashirin ma’nolarni va nozik stilistik bo‘yoqlarni to‘laqonli ochib berishda ojizlik qiladi.

O‘zbek tilining aglutinativ tabiati, so‘z yasalishining boy imkoniyatlari, ko‘p ma’noli so‘zlarning (polisemiya) keng tarqalgani va qo‘shimchalar orqali ifodalanadigan nozik grammatik-stilistik munosabatlar sun’iy intellekt uchun jiddiy qiyinchiliklar tug‘diradi. SI tizimlari inson kabi tarixiy xotiraga, hayotiy tajribaga va real ijtimoiy-madaniy muhitni his qilish qobiliyatiga ega emas. Shuning uchun ham mashina tarjimasida yuzaga keladigan xatoliklar ko‘pincha texnik emas, balki aynan lingvomadaniy va pragmatik xarakterga ega bo‘ladi.

5. Milliy-madaniy ma’nolarni tarjima qilishdagi asosiy muammolar

Ingliz tilidan o‘zbek tiliga sun’iy intellekt vositalarida matn o‘girishda quyidagi to‘rtta fundamental muammo yaqqol ko‘zga tashlanadi:

1. Muqobil (ekvivalent) birlikning mavjud emasligi: Ba’zi madaniy tushunchalar va realiyalar faqat muayyan xalqqa tegishli bo‘lib, boshqa tilda mutlaqo o‘xshash shaklga ega bo‘lmaydi. Bunday holatda so‘zma-so‘z tarjima ma’noni butunlay buzib yuboradi.

2. Madaniy konnotatsiyaning yo‘qolishi: So‘zning lug‘aviy ma’nosi to‘g‘ri topilgan taqdirda ham, uning ortidagi ijtimoiy, tarixiy yoki hissiy bo‘yoqdorlik yo‘qoladi. Masalan, Britaniya madaniyatidagi pub so‘zini “bar” deb tarjima qilish texnik jihatdan to‘g‘ri bo‘lsa-da, u inglizlar uchun shunchaki ichimlik ichish joyi emas, balki asrlik an’anaviy ijtimoiy muloqot maskani ekanligini ifodalay olmaydi.

3. Frazeologik birikmalar va idiomalarni noto‘g‘ri talqin qilish: Idiomalar o‘z tarkibidagi so‘zlarning yig‘indisidan iborat emas. Masalan, inglizcha a white elephant (saqlash va saqlab turish juda qimmatga tushadigan, lekin amalda hech qanday foydasi yo‘q buyum yoki obyekt) iborasini sun’iy intellekt ko‘pincha so‘zma-so‘z “oq fil” deb tarjima qiladi, bu esa o‘zbek o‘quvchisi uchun mutlaqo tushunarsizdir.

4. Kontekstning yetarli darajada hisobga olinmasligi: Matnning janri, muallifning pragmatik maqsadi va kitobxon auditoriyasi hisobga olinmaganda, SI tomonidan tanlangan tarjima variantlari matnning umumiy ruhiga mos kelmay qoladi.

M. Baker (2018) ta’kidlaganidek, tarjimada ekvivalentlik faqat so‘z darajasida emas, balki yuqori darajalarda — grammatik, matniy va pragmatik sathlarda ham ta’minlanishi shart.

6. Sun’iy intellekt tarjimasini baholash mezonlari

Milliy-madaniy mazmunning to‘g‘ri yetkazilganini aniqlash uchun sun’iy intellekt tarjimalarini faqat silliqlik va grammatik to‘g‘rilik nuqtayi nazaridan emas, balki quyidagi to‘rt ilmiy mezon asosida baholash taklif etiladi:

1. Semantik aniqlik: Asl matndagi asosiy axborot, tushuncha va factual ma’lumotlarning tarjima tilida to‘laqonli aks etishi, muhim elementlarning tushirib qoldirilmasligi.

2. Pragmatik muvofiqlik: Tarjima qilingan birlikning muallif qo‘ygan kommunikativ maqsadga, matn uslubiga hamda o‘quvchi tomonidan qabul qilinishiga mos kelishi.

3. Madaniy mazmunning saqlanishi: Realiya va milliy-madaniy birliklarning o‘ziga xos xususiyatlari yo‘qolib ketishining oldini olish, zarur hollarda izohli yoki tavsifiy tarjima usullaridan foydalanish.

4. Til me’yorlariga muvofiqlik: Tarjima matnining o‘zbek adabiy tilining qat’iy qoidalariga, uslubiy me’yorlariga va tabiiy jumlalar tuzilishiga to‘liq javob berishi.

7. Inson va sun’iy intellekt hamkorligi (Post-editing ahamiyati)

Olmaji o‘rganish va neyron tarjima texnologiyalari qanchalik rivojlanmasin, milliy-madaniy va badiiy-estetik matnlar tarjimasida inson omili (tarjimonning intellekti va madaniy sezgi organi) hal qiluvchi rol o‘ynaydi. L. Venuti (2017) o‘zining tarjima strategiyalarida begona madaniyat elementlarini saqlab qolish va ularni qabul qiluvchi tilga moslashtirish masalalariga alohida urg‘u beradi.

Shu munosabat bilan, bugungi kunda quyidagi samarali hamkorlik modeli amaliyotga tatbiq etilmoqda:

• Bosqich I: Sun’iy intellekt tizimi matnning dastlabki ommaviy tarjima variantini tezkor ravishda tayyorlaydi.

• Bosqich II: Professional tarjimon matn ichidagi milliy-madaniy birliklar, idiomalar va realiyalarni maxsus filtrdan o‘tkazib aniqlaydi.

• Bosqich III: Madaniy moslashtirish, kerakli o‘rinlarda izohli yoki ekvivalent tarjima usullari tanlab qo‘yiladi.

• Bosqich IV: Matn o‘zbek adabiy tili me’yorlari va pragmatik talablar asosida yakuniy tahrirdan (Post-editing) o‘tkaziladi.

8. Muhokama

Olib borilgan nazariy tahlillar shuni ko‘rsatadiki, ingliz tilidan o‘zbek tiliga sun’iy intellekt vositasida tarjima qilish jarayoni faqatgina texnik jarayon emas, balki murakkab madaniyatlararo muloqot aktidir. SI tezlik va hajm bo‘yicha ulkan afzalliklarga ega bo‘lsa-da, madaniy kontekstni chuqur anglashda inson tarjimonining o‘rnini bosa olmaydi. Taklif etilgan to‘rtta baholash mezoni kelgusida mashina tarjimalari sifatini oshirish va ularni ilmiy-metodologik jihatdan to‘g‘ri baholashda muhim amaliy ahamiyat kasb etadi.

9. Xulosa

Xulosa qilib aytganda, ingliz tilidan o‘zbek tiliga sun’iy intellekt yordamida matn o‘girishda milliy-madaniy ma’nolarni saqlab qolish zamonaviy tarjimashunoslikning eng dolzarb vazifalaridan biridir. Grammatik jihatdan ravon tuzilgan jumlalar har doim ham madaniy va pragmatik ekvivalentlikni ta’minlay olmaydi. Shu boisdan, tarjima jarayonida semantik aniqlik, pragmatik muvofiqlik, madaniy mazmunni saqlash va adabiy til me’yorlariga rioya etish mezonlariga tayanib ish ko‘rish maqsadga muvofiqdir. Sun’iy intellekt ishonchli yordamchi vosita bo‘lib xizmat qilsa-da, milliy ruh va madaniy o‘ziga xoslikni to‘laqonli yetkazish faqatgina malakali inson tarjimonining ongli yondashuvi va ijodiy mehnati orqali amalga oshiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Baker, M. (2018). In Other Words: A Coursebook on Translation. 3rd ed. Routledge.
2. Bekmurodova, F. N., Djumabayeva, J. Sh., & Madiyorova, V. Q. (2024). Pragmatic Equivalence in the Translation of Cultural References from Uzbek into English. Arab World English Journal for Translation & Literary Studies, 8(2), 241–254. https://doi.org/10.24093/awejtls/vol8no2.17
3. Newmark, P. (1988). A Textbook of Translation. Prentice Hall.
4. Nafisi, E. A. (1964). Toward a Science of Translating: With Special Reference to Principles and Procedures Involved in Bible Translating. Brill. (Note: Nida, E. A.)
5. Rakhimova, D., Karibayeva, A., & Turarbek, A. (2024). The Task of Post-Editing Machine Translation for the Low-Resource Language. Applied Sciences, 14(2), 486. https://doi.org/10.3390/app14020486
6. Venuti, L. (2017). The Translator's Invisibility: A History of Translation. 3rd ed. Routledge.
7. Zokirova, Kh. (2024). Machine Translation in Uzbekistan: Challenges, Advances, and Future Directions. Xorijiy lingvistika va lingvodidaktika, 2(4), 203–208. https://doi.org/10.47689/2181-3701-vol2-iss4/S-pp203-208